

TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

Ormos Mária

A TÖRTÉNÉSZ DOLGA*

Nagyjából a német történészvitáról kiadott két dokumentum kötet megjelenése idején Párizsban is kirobbant egy történész vita. A témája szűkebb volt, a kisugárzása csekély, a mondandója viszont fontos. Egy perben, amelyben a vádlott háborús és emberellenes cselekmények elkövetésével vádolták, tanúként megjelentek történészek, ami más történészek heves tiltakozását váltotta ki. Erre az érintettek kivont karddal válaszoltak, és az igazság nevében védték álláspontjukat. A bírálók között akadt, aki csak a történész tanú voltát vonta kétségbe, mondván, hogy az eseményeknél nem volt jelen, mások viszont relativizálták az úgynevezett igazságot is.

Brit történészek tucatjai vizsgálják felül és vitatják évek óta a szigetek valamennyi lakójának korábbi, romantikus történetét Nagy Alfrédtól tegnapig. Még az is vita tárgya, hogy Nagy-Britannia helyesen tette-e, hogy már 1914-ben belépett a háborúba, vagy jobban tette volna, ha kivár úgy két évet. Legutóbb Londonban azért csattant fel néhány történész, mert a kormány emlékművet akar felállítani Kitschener tábornoknak, vagyis — mint állítják — a politika át akarja írni a történelmet. Megfeledekzik a kétségtelenül sikeres tábornok gyilkos, emberellenes hadjáratairól, amelyekről kétségbevonhatatlan bizonyítékok állnak rendelkezésre.

A fentiekből látható, hogy a történelem értelmezése körül nem csak Magyarországon merülnek fel problémák, de problematikus maga a történelem és árnyékában a történettudomány is. A történelem és a történész bajban van. A történelmet mégsem ejthetjük ki mindenkori tudatunk világából, részben azért, mert a múlt elmúlása ellenére befolyást gyakorol a mindenkori jelenre, részben azért, mert amióta az ember élesíteni kezdte a koponyájában elhelyezkedő agy működését, mindig tudni akarta a múltját, és erről az igényéről máig nem mondott le. A történész dolga, feladata, kötelessége ennek az igénynek a kielégítése.

Már a kőkorszaki ember kereste önmagát. Tudni akarta, hogy ki ő, ki volt az ősanyja, honnan jött, hol volt az őshazája, mit éltek át és mit tettek az ősei. Ebből az elemi vágyból fakadtak az őstörténetek, amelyeket az emberek évszázadokon vagy akár évezredekken keresztül meséltek egymásnak, mindig hozzátéve valamit az eredeti szöveghez, hogy végül, amikor az írástudás már terjedni

---

* A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya által 2014. május 14-én rendezett tudományos konferencián elhangzott előadás szövege.

kezdett, valakik írásba foglalják. Az írásbeliség kezdeteihez fűződött néhány uralkodó ama szokása, hogy bevéslette fába, kőbe az uralkodása alatt történt fontosabb eseményeket, illetve később rendszeres évkönyveket vezetett az országlása alatt történekekről. Csaknem ugyanekkor jelent meg azonban az uralkodók azon elvárása is, hogy megírják az ő, valamint családja, dinasztiaja dicső történetét, ami magától értetődően kiegészült a rivális és családja diszkvalifikálásával. Az utóbbi gaz áruló, fosztogató, kegyetlen, pogány vagy eretnek volt, az éppen aktuális vallás-, illetve hatalmi háború vesztese.

Míg a matematika, a fizika tézisei és a hozzájuk kapcsolódó technikák az ókortól kezdve tudományos alapokon álltak, a történetírás — néhány ókori szerző dicséretes próbálkozásai ellenére — megmaradt az összefüggéstelen tényleírásnál, illetve a legendagyártásnál kötött ki. Ezen a helyzeten érdemben először Európában kezdtek egyes tudós emberek változtatni, ám erre a Római Birodalom bukásától kezdve több mint ezer évet kellett várni.

A történettudomány egyike a legfiatalabb tudományoknak. Ha hozzáteszük ehhez, hogy alig több, mint két évszázad leforgása alatt viszont mekkorára dagadt a vizsgálni valója, úgy nem csodálkozhatunk azon, ha mind máig küzd tudományként való elismertetéséért. A történetírás tudománnyá való felemelkedésének másik súlyos akadálya maga a történelem tárgya. Míg a matematika tételei Londontól Pekingig, Kairótól a Jóreménység fokáig, Alaszkától Chiléig azonosak, addig mind a saját történelmet, mind a világ történetét ugyanezekben a helyeken más és másként értelmezik, fogalmazzák és tanítják. Az eltérésekben tükröződik a saját „nem” iránti elfogultság is, de nem csak az. A történelem illékony valami, mivel a múlt ugyan benne él a folytatásban, de mégis elmúlt, és nem jeleníthető meg a maga konkrét alakjában. Nem lehet megismételni, sem a boncasztalra fektetve megvizsgálni. A múlt törmelékét, töredékeket hagy maga után, és ezek a töredékek az említett helyeken nem azonosak.

A történelmi töredékekkel azonban nem csak ez a probléma. A még nagyobb nehézséget a közöttük lévő hiátusok, a lyukak alkotják. Ez kevéssé zavarja azokat a kutatókat, akik a gazdasági fejleményeket firtatják, a társadalmi átalakulások, átszerveződés és témájuk, vagy kultúr-, illetve művelődéstörténettel foglalkoznak. A baj rendszerint az esettanulmányoknál jelentkezik. Eseten érthetnek egy kocsmai verekedést, de akár egy kontinentális vagy világméretű háborút is. Szinte nincs olyan esemény-történet, amely ne tartalmazna további kérdőjeleket egy nagyon gondos vizsgálat után is, és nincs olyan történész, aki ne találkozna megfejthetetlen kérdőjelekkel. A történész munkája ezekben az esetekben hasonlít a rendőrnnyomozó eljárásához, amikor ő „kihúlt” nyomot próbál követni, illetve „döglött aknát” szeretne hatástalanítani. Miután a történész összeszedte az összes fellelhető maradványt egy pókhálós sarokban megbújó cetliig, olyasfajta munkát kell elvégeznie, mint amelyet egy régészeti restaurátor végez el, amikor a cserepekből összerak egy amforát, egy szobrot, illetve — leginkább — az eredetinek a töredékét. Helyesen akkor jár el, ha megmondja: ennyit tudok, ezt és ezt viszont nem tudom. Ha nem ezt teszi,

hanem tetszőleges anyagokkal tölti ki a réseket, akkor csal, torzít. Tökéletes képet alkot vajon ez által? Az esetek jó részében nem.

A történelmet olykor segíti a szerencse, máskor azonban nem képes megtalálni egy jelenség vagy esemény megoldását. Előfordul, hogy hosszan tartó kutatással összeszed minden elemet egy eseményről, és a titkát mégsem tudja megfejtetni. Példaként említem Kövér György monumentális munkáját a tiszaezlári történetről. A szerző összegyűjtött minden elérhető ismeretet a kérdéstről, de végül mégis azt kellett mondania, hogy nem tudja mi történt a tiszaezlári Solymosi Eszterrel. Előfordult velem is hasonló eset, méghozzá nem is egy alkalommal.

Egy valami mégis bizonyos. Egyetlen forrás csakúgy nem forrás, miként egy tanú nem tanú. Egy történésznek nem lehet nyugta addig, amíg minden elképzelhető, és megszereshető iratot, papírt, cetlit, emléket össze nem gyűjtött. Ráadásul az általa kirakott kép csak akkor elfogadható, ha beleillik szélesebb környezetébe is.

Illusztrálja e tételt a kárpát-ukrajnai (plusz észak-erdélyi és néhány alföldi) városok zsidó lakóinak tragikus története. Ha valaki abból indul ki, hogy 1941 nyarán, a Szovjetunió megtámadását követően milyen címszó alá vonták, milyen irattári rubrikában tartották nyilván bizonyos rendészeti szervek a hivatalosan 17 400 főt érintő deportálásokat, akkor mondhatja, hogy ez végeredményben egy egyszerű idegen rendészeti eljárásnak minősül. Lehetséges, hogy e szervek szóhasználatában, illetve az irataiban ez a fogalom szerepel, ezzel szemben biztos, hogy más érdekeltek, politikusok, megbízottak stb. nem használták. Ha gyűjtögetni kezdjük a többi cserepet, a következőket látjuk: Kozma Miklós, az ungvári kormányzó biztos „kitelepítésről”, „kicserélésről”, vagy „elvándoroltatásról” beszélt, illetve a június 6-i minisztertanácsi ülésen pénztárogatást kért az „esetleges evakuálás” végrehajtásához. Július 10-én Bárdossy miniszterelnökhöz intézett levelében ez áll: *„A jövő héten a nem magyar állampolgár ide menekült galiciánereket, az exponált ukrán agitátorokat és a cigányokat át fogom tétetni a határon. A részleteket Barthával, Szombathelyivel és a debreceni hadtestparancsnokkal megbeszéltem.”*

Egy megbízott az ungvári kormánybiztosságon a Kozmának küldött augusztus 5-ei jelentésében „kiszállításról” beszél, és fájlatja, hogy az ország más területeiről, így Miskolcra, Debrecenből és Tokajból nagyon kevés zsidót szállítanak ki, és a máramarosi illetékesek beszüntették a kiszállítást. Bárdossy László miniszterelnök az alsóházban november 21-én szólt a kérdéstről. Elmondta, hogy a kormány további zsidókat akart volna kitelepíteni, *„de a velünk baráti német birodalom figyelmeztetett bennünket, hogy ezt tovább ne tegyünk.”* Nem csak Kozma és a miniszterelnök, de Keresztes Fischer Ferenc sem szólt „rendészeti eljárásról”. Amikor november 26-án felszólt az alsóházban, azt állította, hogy a zsidókat az ő rendeletére „utasították ki”, és hozzátette, hogy a kiutasítást korábban nem lehetett végrehajtani, mert *„az oroszok nem engedték meg”*. Az utolsó mondatrész egyébként arra vall, hogy a magyar kormány korábban tapogatózott Moszkvában, de falba ütközött. Amikor Kozma „kicserélést” említett, vélhetően erre a lehetőségre, valamilyen lakosságcserére utalt.

A cserepeket összeszedve azt láthatjuk, hogy az intézkedő miniszterelnök, a belügyminiszter, az ungvári kormányzói biztos kormánydöntésről tudott. Az akciót a kormány finanszírozta, és a végrehajtásban részt vettek katonai szervezetek és a belügyminisztérium hatáskörébe tartozó rendészeti csoportok. Egyébként az érintettek egyike sem beszélt rendészeti kérdéstről, hanem a kiutasítás, kiszállítás, evakuálás, kitelepítés, vagy a határon való áttétel szavakat használták. Lehet mondani, hogy e fogalmak végeredményben szinonimák, ám ha azok, ha a szokásos idegen rendészeti akciók egyikéről van szó, úgy azt az illetékes hatóságok maguk megoldják, és nincs szükség hozzá a miniszterelnök, a belügyminiszter, a vezérkari főnök stb. közreműködésére. Arról nem is beszélve, hogy Magyarországon és a nagy világban még sehol sem bonyolítottak le olyan rendészeti eljárást, amely néhány nap leforgása alatt közel 15 ezer ember (vagy több) kitoloncolását jelentette volna. Az már csak feltevés, de a hazai politikai gyakorlat által eléggé megalapozott feltevés, hogy a kormánydöntés aligha születhetett meg a kormányzó tudta és jóváhagyása nélkül. Végeredményben joggal kijelenthető, hogy ha a korszakban használták is egyes helyeken az „idegen rendészeti eljárás” kifejezést, az fedőneve volt valami másnak, miként az Endlösung szóhasználat is fedőnévként működött.

Felmerül a kérdés, hogy egyáltalán milyen sorsra ítélte a magyar fél ezeket az embereket. Egy megoldás nélküli, rosszul elgondolt kalandba bocsátkoztak, vagy tudatosan idézték elő az Endlösungot megalapozó helyzetet? A kérdés megválaszolásában a történész sajnos csak feltevésekkel dolgozhat, mert megbízható „anyag” nem áll rendelkezésére. Tömeges kivégzésre, ami történt, vélhetően nem gondoltak, mert ilyen eljárásra megelőzően nem került sor. A minitát minden bizonnyal a Németországhoz csatolt nyugati lengyel területekről végrehajtott áttelepítés szolgáltatta. A birtokba vételt követően a németek a birodalomba bekebelezett részt meg akarták tisztítani az ottani zsidóktól és a számukra nem kívánatos lengyelektől. Az áttelepítést a Varsói Főkormányzóságba a bevetési csoportok, az Einsatzgruppe-k hajtották végre. Az áttelepített zsidókat szélnek eresztették, mivel ekkor nemcsak koncentrációs tábor nem működött ezen a vidéken, de még gettó sem volt. Ezek az áttelepített zsidók és lengyelek is súlyos helyzetbe kerültek, de lengyel területről lengyel területre érkeve mégis több kapaszkodóval rendelkeztek, mint azok a zsidók, akik csehszlovák környezetből magyarba kerültek, hogy azután Ukrajnában találják magukat.

Nem állítható tehát, hogy a tömegmészárlással a magyar felelős tényezők tudatosan számoltak, sejtéseik azonban minden bizonnyal voltak, már csak azért is, mert bizonyos dolgokat viszont feltétlenül tudniuk kellett. Tudták, hogy ezeknek az embereknek deportálásuk helyén nincs lakásuk, nincs állásuk, munkahelyük, következésképpen pénzhez sem tudnak hozzá jutni, és ha a magukkal vitt csekély élelem elfogy, éhhalálra vannak ítélve. A helyi lakosság akkor éppen a megszállókkal találta szemben magát, saját életéért aggódott, úgy hogy tőle segítséget a kitelepítettek legfeljebb kivételesen várhattak.

A fentiekben a kérdést azért részleteztem, hogy világossá tegyem: egyetlen vagy néhány adatból, egyetlen vagy csak kevés forrásból nem jó építkezni, a többi rendelkezésre álló adatot figyelmen kívül hagyva nem lehet rekonstruálni

egy folyamatot, és ha valaki ezzel próbálkozik, csaknem biztosan tévedni fog. Kamenyec Podolszk előtörténetéről tehát elég sokat tudunk, de számos máig nyitott, ismeretlen kérdésnek nem ártana a nyomára jutni. Ilyen kérdés a lakosságcserére irányuló elképzelés mellett az említett debreceni, stb. tartózkodás ügye, aminek jó lenne felderíteni mind a mérteit, mind az okozóját. Szinte semmit sem tudunk arról, hogy a deportálás célállomásán szélnek eresztett tömeg, amely megfelelt egy kisebb magyar város összlakosságának, hogyan élte át a kivégzéséig eltelt napokat. Próbáltak elrejtőzni ezek az emberek, igyekeztek vajon segítséget kérni, ugyan kaptak-e, akár csak néhányan? A Magyarországról a hivatalos adatok szerint kiszállított tömeg milyen forrásból növekedett meg annyira, hogy a történészek egy része tudni véli, miszerint az áldozatok száma elérte a 22 ezret. Tudjuk, hogy kevesen, de mégis csak voltak olyanok, akik meg tudtak húzódni a visszafelé induló szerelvényeken, de nem tudjuk, hogy ez milyen feltetelek mellett történhetett, és azt sem, hogy a megmenekülteknek mi lett a sorsuk.

A Kamenyec Podolszk térségében végrehajtott tömegmészárlás egyébként nagy leckéül szolgált a német illetékesek számára. Mintegy bizonyította, hogy az úgynevezett zsidókérdés végmegoldását nem lehet végrehajtani a szokványos eszközökkel, mert a végrehajtásra kötelezettek jókora része nem bírja el idegileg a megterhelést. Ezt követően kezdték keresni a hatékonyabb és személytelenebb technikai megoldásokat. Meg is találták.

Ugyancsak szélesebb körű ismereteket kíván a tervezett világháborús emlékmű szimbólumának kérdése. Ha a kompozíció nem visel titulust, úgy el lehet fogadni egy olyan emlékeztetőként, amely az évezredek során a vad, romboló, pusztító, gyilkos hordáknak áldozatul esett népeket, országokat jeleníti meg. Ebben az esetben legfeljebb az a kérdés merül fel, hogy vajon egy angyal helyesen jelképezi-e azokat az áldozatul esett kultúrköröket is, amelyek az angyal alakját nem ismerték és nem is ismerik. Ha viszont kijelentjük, hogy az emlékművet a német megszállásnak szenteljük, úgy már több probléma is felmerül.

Az egyik problémát a sas okozza. Szimbolikus értelemben azért, mert egyáltalán nem hasonlít a német birodalmi sasra, hanem sokkal közelebb áll a többi ragadozó madárhoz, sőt még a Turulmadárhoz is. A két madár rokonnak látszik, holott egymásnak ellentmondó üzenetet hordoznak. Tartalmi értelemben viszont a német sas azért nem fejezi ki a német megszállást, mert az nem a hagyományos sas, hanem a nemzetiszocialista horogkereszt jegyében ment végbe. Ezt a körülményt minden történész ismerheti azzal együtt, hogy a sas a mai Németországnak is címermadara, és így nem csodálható, ha német kormánytényezők tiltakoznak az ellen, hogy a sas szimbólum által a megszállást Németországgal azonosítsa valaki, és egyúttal mintegy semlegesítse, illetve kiiktassa a nemzetiszocializmus kérdését.

A magyar történelemnek már több töredékét kell ismerni ahhoz, hogy valaki biztosan tudja: a német sas nem valamilyen ártatlan angyalt támadott meg. Szép számban voltak ebben az országban ártatlanok, akiket a nemzetiszocializmus halálra szánt, de a felállított szoborkompozíció nem őket jeleníti meg, hanem a maga általánosításában azokat is, akik sokat tettek azért, hogy az or-

szág és népe erre a sorsra jusson. Paradox módon nem 1943 folyamán vagy 1944 elején voltak ebben vétkesek az ország vezetői, amikor a kormány éppen a háború befejezésén fáradozott, hanem a megelőző jó néhány esztendőben. Hitler és a nemzetiszocialista vezérkar éppen azért tervezte a megszállást, mert Magyarországot már legalább egy éve nem tartotta „baráti” országnak, és attól tartott, hogy a szövetséget is felrúgja.

Ezzel a veszéllyel 1943 áprilisától kezdve a magyar vezető politikusoknak is tisztában kellett lenniük. És ha számoltak a veszéllyel, nem csalódtak, mivel Hitler azonnal kidolgoztatta a megszállás operatív tervét. Ezt nem hajtották végre, mivel a Wehrmachtnak súlyos gondjai támadtak a keleti fronton, és váratlanul szembe kellett néznie az olasz „árulással” is. Az olasz átállási kísérlet következtében a veszély tovább nőtt. Észak-Olaszország megszállása és ott a bábállam megszervezése mintegy az előképe volt annak, hogy milyen sorsot szán a nemzetiszocialista vezetés egy olyan országnak, amely ki akar lépni a szövetségből, és be akarja szüntetni az egyébként már teljesen értelmetlenné vált küzdelmet. Budapesten tudni kellett, hogy Mussolinit a németek nem kiszabadították, hanem foglyul ejtették. Mi több, az igencsak jó katonai összekötéseknek hála azt is tudni kellett, hogy a megszálló német erők lefegyverezték az olasz hadsereg minden általuk elért egységét, és az egész tömeget táborokba szállították. Az olasz történészek a fogságba hurcolt katonák létszámát 800 ezer, egy millió körül adják meg.

Végeredményben mit tettek a németek 1944. március 19-én? Bevonultak, megszállták az országot, vagy egy közös egyetértéssel kialakított játszmat adtak elő? Mindenesetre az biztos, hogy a Wehrmacht bevonult. A kérdés már csak az, hogy miért vonul be egy hadsereg egy idegen országba? Biztosan nem parádézni akar, hanem rá akar kényszeríteni valamit erre az országra. Az adott esetben nem lehet megmondani, hogy március 19-én vagy akár a következő napokban mi volt a pontos cél. A németek elfoglalták a fontos csomópontokat, ahogy ezt minden puccsista, forradalmár és megszálló már az óvodában megtanulja, és lezárták a laktanyákat. Néhány napon át azonban az ország sorsa még bizonytalan maradt. Tudunk a vitákról, amelyeket e kérdésről a Führer vezető német tisztekkel folytatott. Hitler az olasz mintát akarta eredetileg követni, és a magyar kaszárnnyákat azzal a céllal záratta le, hogy a honvédség állományát ugyanúgy fogságba hurcolják, mint tették az olasz katonaság esetében. A vezető német katonai személyiségek két érvet hoztak fel a terv ellen. Hangsúlyozták, hogy a fennálló katonai helyzetben szükség van a magyar haderő közreműködésére, illetve hogy az olasz foglyok viszont semmi haszonnal nem járnak, mert alig akad közöttük önkéntes, aki vállalná a további harcot.

Nos, kivételesen a katonai álláspont győzött, és a laktanya-zárlatot feloldották. Ezt követően a német hadsereg nem hajtott végre szisztematikus megszállást. Egelőre megelégedtek azzal, hogy a Titkos Államrendőrség (Geheime Staatspolizei) illetékes csoportja a prominens németellenes vezető politikusokat sorra letartóztatta, és őket táborokba hurcolták. Megjelent Eichmann is a maga viszonylag kis csapatával, és elkezdődött a szoros, baráti együttműködés

a német és magyar szervek között a zsidók deportálására vonatkozóan az ország egész területén.

Mi történt tehát? A bevonulás átalakult egy olyan befolyásgyakorlássá, amely nem követelte meg a szisztematikus és általános megszállást. Megelégedtek azzal, hogy elhelyezhették ellenőrző és nyomásgyakorló szervezeteiket, kisajátították a számukra fontos létesítményeket, az ország életébe beiktatták Edmund Veessenmayer személyében a teljhatalmú birodalmi biztost. Másként szólva Magyarországot nem vonták totális megszállás alá, mint — mondjuk — a lengyel vagy a szovjet területeket, hanem olyasfajta megoldást választottak, mint amely — Belgium kivételével — Közép- és Nyugat-Európában már jól ismert volt. Nagy nyomás alatt mindenütt találtak vállalkozót arra, hogy a német óhajokat kielégítse, velük együttműködjön, miközben a lakosság megnyugodhatott abban, hogy saját vezetői vannak. Dániából nem menekült el a király, és mintegy két évig a helyén maradt a szociáldemokrata kormány. Franciaország északi részét katonai igazgatás alá helyezték ugyan, de Délen elismerték a „Francia Államot”, amelynek az élén a hadsereg megbecsült, népszerű marsallja, Pétain állt, és a kormányt tősgyökeres franciák alkották. Hollandiában és Norvégiában egy átmeneti idő után a katonai igazgatást beszüntették, és a két ország élére hazai politikusokat állítottak. A németek által kreált szlovák és horvát állam élén kezdetől fogva a hazai politikai élet reprezentánsai jelentek meg. Olaszországban az északi, megszállt részek élére ugyanaz a Mussolini került, aki megelőzően az egész ország miniszterelnöke volt.

Ismert recept volt ez, méghozzá egy olyan recept, amelyet nem a német nemzetiszocialisták találtak ki. Évszázadok óta gyakorolták a hódítók, hogy a térdre kényszerített országoknak bizonyos követelmények teljesítése esetén viszonylagos szabadságot engedélyeztek saját dolgaik intézésében. Azonnal megjelentek viszont fenyítő erőkkel, mihelyt a szóban lévő állam a nem-teljesítés bűnébe esett. Ezeket az országokat annak idején vazallus államoknak nevezték. A huszadik században bábállam lett a nevük. Magyarország 1944 márciusában e bábállamok egyikévé vált, és maradt is addig, amíg meg nem kísérelte e kötelék felbontását. Miután a kísérlet haljós véget ért, Szálasi hatalomra segítése által ugyanebbe a státusba sodródott.

További kérdés, hogy vajon egy bábállamnak ugyanaz-e a felelőssége, mint egy szabad államnak. Egyszerűen is meg lehetne válaszolni a kérdést, mondván, hogy már a báb szerepének elvállalása is súlyos felelősséget zár magába. A kérdés azonban ennél bonyolultabb. Egyfelől azért, mert Horthy Miklós e szerepre nem kizárólag a saját személyét, de egyúttal az ország további sorsát érintő súlyos fenyegetés alatt vállalkozott. Másfelől viszont — ellenkező értelemben — azért, mert a zsidók eltávolításának programját az ekkor felálló magyar kormány több tagja régóta élethivatásának tartotta, és a lehető legnagyobb lelkesedéssel vett részt a „közös játszmában”. Igaza van mindenkinek, aki úgy véli, hogy nélkülük, közreműködésük nélkül Eichmann nem boldogulhatott volna oly fényesen, mint sikerült neki. Ahhoz, hogy a „zsidótlanítás” olajozottan működjön, nem volt szükség egész apparátusok cseréjére. Elegendőnek mutatko-

zott, hogy a rendőri, csendőri egységek, valamint a közigazgatás élére gyilkos antiszemitizmusuk által ismert emberek kerülhettek.

Téved viszont mindenki, aki azt hiszi, hogy Horthy Miklós 1944. március 19. után ugyanolyan szuverén államfő lett volna, mint volt megelőzően. Ennek bizonyítéka lenne, hogy a németek által kívánatosnak tartott Imrédy Béla kinevezését meg tudta akadályozni, és helyette kinevezhette Sztójay Dömét. A németek azonban ehhez minden további nélkül hozzájárulhattak, mert tudták, hogy ha Imrédy németbarát, akkor Sztójay egyenesen német-függő. Horthy „szuverenitása” e kérdésben annyit jelentett, hogy eben gubát cserélt. A továbbiakban a kormányzó korábbi politikai környezetének nagy részét letartóztatták, a változtatásra irányuló júniusi kísérlete megbukott, mert ahhoz nem tudott támogatást szerezni, és igen, kétségtelen, hogy tiltakozás nélkül végignézte több százezer zsidó elhurcolását országból. Az is kétségtelen, hogy ekkor már biztosan tudta, hogy — mint korábban kifejezte magát — a zsidók „agyonveréséről” volt szó.

Végül mégis talált valakit, aki vállalta, hogy Sztójay helyébe lép, talált néhány katonatisztet, akik segítettek a deportálások leállításában, döntött a fegyverszüneti tárgyalások mellett, és előkészítette az átállást. Az utóbbi minden ízében dilettáns kivitelezése közismert, és Horthy lemondási nyilatkozata és főként Szálasi utódként történt elismerése súlyos erkölcsi problémákat tartalmaz.

Ha ez történt, és minden fellelhető adat, törmelék, cserép ezt támasztja alá, ha a magyar szervek nagy része készségesen részt vett az újabb és a korábbi sokkal nagyobb tömegmészárlás elősegítésében, ha ennek ellenzőit el tudták távolítani vagy meg tudták félemlíteni, ha a magyar lakosság nagy többsége bénultan szemlélte az eseményeket, és ha végül a megfélemlített kormányzó hozzájárult Szálasi országlásához, akkor — sajnos — Magyarországot lehetetlen kizárólag az áldozat szerepében látni. Magyarország és annak polgárai, a zsidók, a magyarok jó része, sőt részben még németek is, valóban áldozattá váltak, de a magyar politikai, katonai elit nagy része, és még az értelmiség egy része is építette az áldozati oltárt. A magyar állam nem volt vétlen.

Mi a helyzet az angyallal? A probléma vele is azáltal keletkezik, ha megnevezzük. Gábrriel arkangyal ugyanis a hazai keresztény hagyományban mindössze két küldetése és hírmondása által ismert, a zsidó vallási könyvekben pedig — azokat jól ismerő kollégáim szerint — nem találni nyomát. Gábrriel nagyon fontos küldetést látott el viszont az iszlám keletkezésében. Mohamed szerint ugyanis ő jelent meg előtte az Úr, Allah nevében, hogy felszólítsa őt az új, a tiszta, az Úrnak tetsző vallás és egyház megeremtésére.

Vegyük a másik feliratot, amely szerint az emlékművet „a második világháború minden áldozatának” emlékére emeljük. A problémák ezáltal sem tűnnek el. A háborúnak 50–60 millió ember esett áldozatul, beleértve ebbe mind a támadókat, mind a megtámadottakat. Valóban mindenki emlékművet érdemel? Értelmezhetjük azonban a szöveget úgy is, hogy Magyarország minden lakójáról van szó, valamint úgy is, hogy a magyarországi események során, azok miatt meghaltakra akarunk emlékezni. Az első megoldás egybemossa az áldozatot és a gyilkost, a másik magába foglal magyarok mellett német, szovjet, bolgár katonákat is.

A legnagyobb probléma ezzel az elnevezéssel, hogy nem tesz különbséget a háború logikája következtében meghaltak és azok között, akik ebben a logikában nem szerepeltek sőt, abból kizárták őket, és mégis áldozatokká váltak. A magyar baka nem maga választotta a sorsát, ám saját állama küldte őt a frontra, és a hadi eseményeket vagy megúsza, vagy azok végeztek vele. A hazai lakosság egy másik nagy része, akik egyébként jórészt magyarnak tudták és vallották magukat, még ha akartak volna sem tudtak „háborúzni”, és mégis kivétel nélkül halálra lettek ítélve. A zsidóknak munkaszolgálatosként a fronton sem adtak fegyvert a kezébe, az ásó és a lapát pedig nem szokott elsülni.

Nos, ezt a minden vonatkozásában problematikus emlékművet legjobb lenne elfelejteni. Ehelyett inkább azon lenne jó gondolkodni, hogy vajon nem lenne-e a magyar történelemnek olyan megjeleníthető motívuma, eseménye, esemény-sorozata, amely senkiben sem vált ki ellenérzést, és ráadásul nem egyik súlyos megaláztatásunkat juttatja eszünkbe, valahányszor csak megpillantjuk, hanem jó érzéssel és jogos büszkeséggel tölthet el bennünket?

Senki sem bízta a történészekre, hogy döntsenek az országban felállítandó emlékművekről és szobrokról. Nem is szokásuk javaslatot tenni ezekre. Ugyanakkor senki sem tiltja és tilthatja meg nekik, hogy összeszedjék az összeszedhető ismereteket, és azokat rendelkezésre bocsássák. Nem eleven tanúi a történeseknek, és nem tudják felfedni a múlt minden titkát, de ha szakértőként bárki megkérdezi őket, el tudják mondani mindazt, ami megállapítható és igazolható.

Akár kérdezi bárki is a történészeket, akár nem, csak igazolható ismeretekkel szolgálhatják a feladatot, ami, miként bevezetésként említettem, abban áll, hogy kielégítsék a társadalom jogos igényét múltja, az ősök történetének megismerésére. Ebből a szempontból mindegy, hogy az őstörténetről, vagy a közelmúltról van-e szó.

THE HISTORIAN'S TASK

by Ormos Mária
(Summary)

The present study examines an important methodological problem of history writing, namely the optimal extension of the research area of a topic to be studied. While it warns that not even the widest available pool of information can guarantee the perfect, realistic reconstruction of any given point or time-spectrum of the past, it is undeniably the task of the historian to do all he or she can in order to gather whatever relics survive from the past, for otherwise the picture which results from his or her work will be fatally erroneous and biased.

This thesis is illustrated by the author on the basis of two case studies. The first is the interpretation of the Jewish deportation in 1941 as a mere „application of the law on aliens”, which is based on a narrow, limited group of sources and leaves out of consideration several other sources of information (such as the diaries and notes of Miklós Kozma, governmental commissioner of Kárpátalja, government discussions, parliamentary speeches). The other is the view of history conveyed by the monument composition planned to be erected on the Square of Liberty in Budapest to commemorate the German occupation of Hungary in 1944, which is so confused that cannot even be interpreted correctly in a historical sense.